

інформації у даній діяльності і відповідно досвіду спілкування. Для психофізичного розвитку особистості з порушеним зором характерним є те, що він відбувається в умовах важкого сенсорного дефекту, що суттєво обмежує у них можливості активного спілкування. Що свідчить про необхідність організації для осіб з порушеним зором спеціального навчання спілкуванню, яке б відбувалося поступово, за конкретними етапами із застосуванням методів активної соціально-психологічної корекції. Для сприяння нормалізації взаємодії суб'єкта з об'єктом у такій специфічній діяльності, як людське спілкування, яке особливо необхідно для самостійного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Залюбовський П. Сенсорные предпосылки общения человека в условиях слепоты / П. Залюбовський // Дефектология. - 2001. - №2. - С. 35 – 37.
2. Інтеграція молоді з обмеженими фізичними можливостями в суспільство: громадсько-правові, соціально-психологічні та інформаційно-технологічні аспекти: методичний посібник/С. А. Клопота, В. Г. Бондаренко, О. А. Клопота, С. А. Бондаренко. - Запоріжжя: ЗНУ, 2008. - 114 с.
3. Синьов В. М. Психологія розумово відсталої дитини: Підручник / В.М.Синьов, М.П.Матвєєва, О.П.Хохліна - К.: Знання, 2008. - 359 с.
4. Синьова Є.П. Тифлопсихологія. Підручник / Є.П.Синьова. – Знання, 2008. -365с.
5. Шевцов А.Г. Методологічні принципи соціальної реабілітації осіб з обмеженими функціями здоров'я / А.Г. Шевцов // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету: Серія соціально-педагогічна. Випуск VI. - Кам'янець-Подільський, 2006. - 352 с. -С.337-342.

УДК: 159. 922. 76 – 056. 313

ВПЛИВ ЗАХИСНИХ МЕХАНІЗМІВ НА РЕГУЛЯЦІЮ І ДЕЗОРГАНІЗАЦІЮ ОСОБИСТОСТІ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ПІДЛІТКІВ

Мухіна А.Ю.

кандидат психологічних наук,

Загороднюк Я.І.

Інститут педагогіки і психології
ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка»

В науковій статті визначено особливості, специфіка та вплив захисних механізмів на регуляцію і дезорганізацію особистості розумово відсталих підлітків. Було з'ясовано, що дана проблема потребує практичних досліджень і розробок.

В научной статье определены особенности, специфика и влияние защитных механизмов на регуляцию и дезорганизацию личности умственно отсталых подростков. Было выяснено, что данная проблема мало изучена и требует дальнейших практических исследований.

In this article the scientific characteristics, specificity and effect on the regulation of defense mechanisms and disorganization of the personality of mentally retarded adolescents. It was found that the problem is poorly understood and requires further research.

Ключові слова: психологічний захист, розумова відсталість, підліток, особистість.

Ключевые слова: психологическая защита, умственная отсталость, подросток, личность.

Keywords: psychological defense, mental deficiency, adolescent, personality.

Актуальність теми дослідження пов'язана з соціально-економічними, політичними, культурними змінами в суспільстві, які впливають на процес розвитку особистості та її соціалізації. Дисбаланс внутрішньої і зовнішньої самооцінки розумово відсталої людини заважає їй адекватно оцінювати зовнішні подразники і реагувати на них. У зв'язку з цим зростає інтерес до вивчення формування механізмів психологічного захисту, що сприяє підтриманню стабільності і емоційного прийняття підлітками себе і свого оточення. Особливо актуальним в цьому питанні є підлітковий вік, коли йде становлення особистості розумово відсталої дитини, відбувається пошук свого місця в житті, формується власне «Я». Психологічний захист є одним із найбільш суперечливих властивостей у структурі особистості, оскільки одночасно сприяє як стабілізації особистості, так і її дезорганізації. Вивчення особливостей механізмів психологічного захисту у розумово відсталих підлітків дає можливість, не лише визначити їх особистісні особливості, а й виявити основні аспекти, що впливають на їх поведінку і соціалізацію. Таким чином **метою статті** стало виявлення особливостей психологічного захисту у розумово відсталих підлітків.

Проблему формування і визначення ролі захисних механізмів в розвитку особистості в загально-психологічному аспекті розглядали П. Басіна, Р. Грановська, О. Доценко, Е. Киришбаума, А. Маслоу, І. Микільський, В. Мясіщев, Ф. Перлз, Д. Узнадзе, А. Фрейд, З. Фрейд, Д. Хорні та ін. В галузі спеціальної психології дослідниками (І. Белякова, І. Бгажнокова, Л. Шипіцина, Ю. Матасова, В. Петрова, С. Рубінштейн, В. Синьов, О. Шаповалова, О. Хохліна), розглядалися питання особистості розумово відсталих дітей та підлітків. Питання їх свідомості, самооцінки, але механізми психологічного захисту не були предметом спеціального дослідження. Механізми психологічного захисту функціонують в щоденному досвіді будь-

якої людини і залишаються при цьому мотивом поведінки, прихованим від нього самого і від недосвідченого спостерігача [2]. Розумово відсталим підліткам важко пристосовуватися до умов навколишнього середовища і займати стійку позицію в навколишньому світі. Велике значення в організації поведінки розумово відсталих підлітків має соціальне середовище, особливо сім'я, яка часто є «проблемною» [1]. Тому використання захисних механізмів є цілком нормальним, але невміння самостійно переробляти інформацію, адекватно реагувати на проблему приводить дитину з інтелектуальними вадами к систематичному використанню захисних механізмів.

Вперше поняття "захист" З. Фрейд використовував в 1894 році у своїй роботі "Захисні нейропсихози". За його первинними уявленнями, механізми психологічного захисту є природженими, запускаються в екстремальній ситуації і виконують функцію "зняття внутрішнього конфлікту", виступають як середовище вирішення конфлікту між свідомим та несвідомим [7]. Ряд досліджень свідчить, що психологічний захист – це окремі випадки ставлення особистості хворого до травматичної ситуації або хвороби яка його вразила (В. Баншиков); механізм компенсації психічної недостатності (В. Воловік, В. Від); способи переробки інформації в мозку, які блокують загрозу інформації (І.Тонконогий); пасивно-оборонні форми реагування в патогенній життєвій ситуації (Р. Зачепицький); механізм адаптивної перебудови сприйняття і оцінки, яка виступає у випадках, коли особа не може адекватно оцінити почуття занепокоєння, викликане внутрішнім або зовнішнім конфліктом, і не може впоратися зі стресом (В. Ташликов); механізми, що підтримують цілісність свідомості (В. Ротенберг [2].

Таким чином, *психологічний захист особистості* - це необхідна умова для формування адекватного відчуття психологічної захищеності. Тому, виявивши рівень переживання психологічної незахищеності людиною, можна говорити про ефективність чи неефективність дії його психологічних захистів. На думку М.Ю. Кондратьєва, психологічна захищеність – це відносно стійке позитивне емоційне переживання і усвідомлення індивідом можливості задоволення своїх основних потреб і забезпеченості власних прав в будь-якій, навіть несприятливій ситуації, при виникненні обставин, які можуть блокувати або ускладнювати їх реалізацію. Чим більш безпечною сприймається зовнішня середа дитиною, тим більш відкритим і природним буде її поведінка і, навпаки, при наявності зовнішньої загрози (реальної або ілюзорної) активізуються захисні механізми особистості. Серед дослідників не існує єдиної точки зору на загальну кількість захистів і на ступінь їх співвіднесеності один з одним. Класифікація психологічних захистів, найбільш повно відповідає темі і цілям нашого дослідження, представлена в роботах Гребеннікова Л.Р.

Першу групу складають захисні механізми, які об'єднують відсутність переробки змісту того, що піддається витісненню, придушенню, блокуванню або запереченню. Друга група механізмів психологічного захисту пов'язана з перетворенням (спотворенням) змісту думок, почуттів, поведінки людини: раціоналізація, проєкція, ідентифікація, заміщення, реактивні освіти, компенсація і багато інших. Третю групу механізмів психологічного захисту складають механізми розрядки негативного емоційного напруження: наприклад, сублімація, захисний механізм реалізації в дії. До четвертої групи можуть бути віднесені механізми психологічного захисту маніпулятивного типу: регресія, механізм фантазування [3]. Кожна людина використовує певні захисти. Представники психоаналітичної концепції Н. Мак-Вільямс, З. Фрейд вважають, що це залежить від складної взаємодії чотирьох основних факторів:

- 1) вродженого темпераменту;
- 2) природи стресів, пережитих в ранньому дитинстві;
- 3) захистів, зразками для яких були батьки або інші значущі люди;
- 4) засвоєних дослідним шляхом наслідків використання окремих захистів («ефект підкріплення») [3, 6].

Отже, ми з'ясували, що для виконання своїх функцій захист використовує спеціальні механізми заперечення, пригнічення, раціоналізацію, витіснення, проєкцію, ідентифікацію, заміщення, снобачення, сублімацію, катарсис, відчуження.

Також слід зазначити, що основою психологічного захисту виступають несвідомі захисні механізми та цілеспрямовані усвідомлені захисні стратегії подолання, які будуються на основі захисних механізмів. Психологічний захист є системою, яка має ієрархічну структуру, базується на захисних механізмах. Основою її формування виступає тенденція до адаптації і уникнення тривоги. Психологічний захист починає діяти за трьома основними причинами. По-перше, при виникненні внутрішньоособистісного мотиваційного конфлікту. Це може бути конфлікт мотивів і потреб – зіткнення приблизно рівних за силою, але протилежних за напрямком інтересів, потягів, бажань і т.п.; може бути конфлікт між потребою і соціальною нормою (наприклад, сильна – потреба і примусова соціальна норма) або конфлікт соціальних норм [4]. Неможливість вибору однієї з них приводить людину в стан фрустрації або тривоги. По-друге, при блокаді цілеспрямованої діяльності, коли виникає непереборна перешкода на шляху досягнення усвідомленої мети, і ця недосяжність виступає як загроза значущості особистісного сенсу. По-третє, при негативному впливі на Я-концепцію особистості (наприклад, при різкому зниженні самооцінки) [5].

Дослідження вітчизняних і зарубіжних психологів, присвячені проблемі психологічного захисту, носять, в основному, теоретичний, а не практичний характер. Експериментальні дослідження механізмів психологічного захисту підлітків в літературних джерелах зустрічаються вкрай рідко. Для виявлення актуального рівня сформованості захисних механізмів у розумово відсталих підлітків було проведено дослідження на базі Комунального закладу Луганської загальноосвітньої школи №45 (КЗЛЗОШ №45). В дослідженні брали участь учні 9 та 10 класів. Всього було досліджено 16 школярів з розумово відсталістю та 16 школярів з нормальним інтелектуальним розвитком. Ми використовували методики, запропоновані авторами, що працюють над даною проблематикою та адаптували їх. Нами були використані наступні методики: методика на виявлення проєкції почуттів дитини у ситуації фрустрації (Рене Жіля), методика «Незакінчених речень» (Сакса-Сіднея), методика Life Style Index (LSI).

Через велику втомлюваність розумово відсталих учнів методики проводилися під час занять учнів, у груп подовженого дня, кожне опитування учнів відбувалося індивідуально. Результати проведених методик показали, що підлітки

з нормальним інтелектуальним розвитком рідше (31%) звертаються до захисних механізмів, маючи більш стабільну і адекватну самооцінку. Якщо вони і проєктують свої риси на героїв сюжетних картинок (Методика Рене Жилія), своє оточення (Методика «Незакінчені речення»), то це можуть бути і негативні і позитивні риси, на відміну від розумово відсталих, які найчастіше говорять о негативних якостях (69%).

Також з результатів методики Рене Жилія нам довелося виявити, що типовими реакціями у фруструючих ситуаціях є реакції з фіксацією на самозахисті (у 100% дітей з нормальним розвитком, у 93,33% розумово відсталих) та екстрапунитивні реакції (у 86,67% підлітків з розумовою відсталістю, у 73,33% з нормальним розвитком). Це говорить про те, що на більшість фруструючих ситуацій підлітки виявляють реакції, які направлені на живе або неживе оточення з метою захисту свого «Я», у вигляді активності в формі лайки на когось, заперечення або ухилення. За допомогою методики Life Style Index (LSI) нами були отримана інформація про частоту звернення дітей з аномальним і типовим розвитком до захисних механізмів. За результатами впровадження методики можна побачити, що підлітки з інтелектуальними порушеннями використовують здебільшого прості механізми психологічного захисту (78%), такі як, витіснення, проєкція, заперечення, які пов'язані з невеликою переробкою психотравмуючого матеріалу або з повною її відсутністю. Тоді як більшість дітей з нормальним розвитком використовують психологічні захисти диференціюючи проблему і аналізуючи її суттєвість (раціоналізація, блокування, придушення) – 100%. Отже, ми виявили, що високий рівень психологічного захисту та низькі показники індивідуальної адаптації до свого соціального оточення взаємозв'язані з великою частотою використання захисних механізмів, які об'єднують відсутність переробки змісту того, що піддається витісненню, придушенню, блокуванню або запереченню, які рахуються найбільш примітивними. Це говорить про те, що ці механізми психологічного захисту діють неефективно та приводять до дезадаптації дитини, який віддає їм перевагу.

Більш детально був розглянутий механізм проєкції при аналізі оповідань зі прихованим змістом. Підлітки з типовим розвитком використовують механізм проєкції, як захист емоційного стану і небажання згадувати неприємне (65%), а розумово відсталі – як спосіб уникнути реальної дійсності і відповідальності (80%). Коли підлітки аналізували оповідання «Кісточка» вони аналізували головного героя тільки на прикладі одного вчинку, це говорить про те, що у них відсутня внутрішня оцінка ситуації, а головною є зовнішня (86%): «хлопчик поганий, тому що взяв сливу не спитавши дозволу». Вони намагалися ситуацію проєктувати на себе і показати, що їм не властиві негативні якості: «я так ніколи не зроблю», «це погано». Підлітки з типовим розвитком не застряють на своїх якостях при аналізі оповідання, вони абстрагуються і виходять за рамки однієї ситуації, вони є більш об'єктивними (85%). Проєкція, як захисний механізм, дозволяє розумово відсталому підлітку абстрагуватися від власних несприятливих відчуттів, бажань, мотивів, ідей, і, як наслідок, не відчувати за них відповідальність. Негативним наслідком такого захисту є бажання змінити щось у зовнішньому плані, або взагалі пасивно віддалитися від подразника, таким чином позбавитися від «викликаних їм» негативних відчуттів. Зовнішній об'єкт, тим часом, може не мати нічого спільного з тим, що на нього спроєктовано. Ми простежили за підлітками і виявилось, що поведінка розумово відсталого підлітка, також як і нормального, пов'язана з особливостями його особистості і з головною її складовою - характером. У напружених ситуаціях саме характер як стійкий поведінковий регулятор забезпечує підлітку найбільш ефективну реалізацію життєвих програм і стратегій поведінки (В. Русалов, О. Манолова). Л. Виготський зазначає, що самооцінку розумово відсталого підлітка є псевдокомпенсацією його інтелектуального недоліку, використовують як захисний механізм у взаємодії з соціальним оточенням. М.Матвєєва вказує на завищену зовнішню та занижену внутрішню (несвідому) самооцінку. Цей дисбаланс і провокує дію захисних механізмів, які підтримують психіку, знімають внутрішню тривогу, але, найчастіше, не вирішують, а відсувають проблему.

За результатами впровадження методики «Незакінчені речення», ми побачили, що взаємодія батьків зі своїми дітьми, істотно позначається на формуванні механізмів психологічного захисту і мотивами прагнення підлітка до дорослості (100%). Ці взаємодії слід розглядати в контексті динамічної системи, в якій зміни в поведінці будь-якого члена сім'ї, впливають на всіх інших. При розгляді захисту як результату засвоєння батьківських стилів поведінки у вигляді навчання через підкріплення або за допомогою наслідування і його аналогів - імітації і ідентифікації - підкреслюється роль сім'ї як психосоціального посередника суспільства, покликаною за допомогою зовнішнього втручання в розвиток підлітка актуалізувати різні механізми захисту як засіб соціальної адаптації. Під негативною дією з боку батьків мають на увазі недостатнє задоволення базових потреб підлітка, яке спостерігається дуже часто, як у дітей з порушеним розвитком (63%), так і з типовим (43%). На структуру захисту підлітка впливає не лише холодність або байдужість, але і владність матері. Показано, що підлітки авторитарних і деспотичних батьків демонструють багато ознак ранньої невротизації, і, надалі, вони проявляються як особливість їх характеру: соромливість, стійкі страхи, підвищена тривожність або зайва покірність (94,5%). Дія механізмів психологічного захисту у випадках розбіжностей може призвести до включення підлітка в різні угруповання. Подібний захист, сприяючи адаптації людини до його внутрішнього світу і психічному стану, може стати причиною соціальної дезадаптації.

Отже, головною перевагою психологічного захисту являється забезпечення дії регулятивної системи стабілізації особи при виникненні негативних, психотравмуючих переживань, що усуває дискомфорт і тривожну напругу, але систематичне використання захисних механізмів розумово відсталими підлітками стає засобом уникнення дійсності, а не вирішення проблеми. Головним недоліком психологічного захисту є те, що він може бути успішним або неуспішним, конструктивним і деструктивним. Це пов'язано з тим, що психологічний захист іноді може усунути психотравмуючий чинник, але, переважно, тільки віддаляє його. Механізми захисту мають властивості суміжності, полярності та інтенсивності і розрізняються за критерієм примітивності - складності в залежності від часу утворення в онтогенезі і участі свідомості в актуальному функціонуванні; а відповідна захисна поведінка - за критерієм конструктивності - деструктивності в залежності від відповідності соціальним очікуванням. Тому вони можуть як сприяти, так і перешкоджати ефективній адаптації індивіда в новому, розширеному соціальному контексті. Ми виявили, що розумово відсталі підлітки використовують прості захисні

механізми, які не вирішують проблему, а тільки віддаляють її, тому можна говорити про те, що механізми психологічного захисту дезорганізують особистість розумово відсталого підлітка. Таким чином, головне завдання психологічного захисту - це зниження значущості психотравмуючого чинника. Знання причин захисної поведінки учня дозволить психологам, педагогам, вихователям зрозуміти проблеми і труднощі дитини, а також навчити його ефективним копінг-стратегіям, що дозволяють впоратися з психічною напругою, викликану факторами внутрішнього і зовнішнього плану, соціально бажаним і найбільш ефективним способом.

У подальших дослідженнях планується удосконалення і поглиблення інформації стосовно психологічних механізмів захисту розумово відсталі дитини, робота над складанням корекційно-формувальної програми розвитку особистості, свідомості підлітка, формування адекватної самооцінки і впевненості в собі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Буянов М.И. Ребенок из неблагополучной семьи / М. И. Буянов. — М.: Просвещение, 1988, — 208 с.
2. Грановская Р.М., Никольская И.М. Защита личности: психологические механизмы / Р. М. Грановская, И. М. Никольская — СПб.: Знание, 1998, — 150с.
3. Гребенников Л.Р. Механизмы психологической защиты. Генезис. Функционирование. Диагностика / Л.Р. Гребенников, Е.С. Романова. -Мытищи: Талант, 1996. — 144 с.
4. Личко А.Е. Подростковая психиатрия: (Руководство для врачей) /А.Е. Личко. — Л.: Медицина, 1985. — 416 с.
5. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество. 2-е изд / М.: Академия, 1997.
6. Набиуллина Р. Р. Механизмы психологической защиты и совладания со стрессом / Р. Р. Набиуллина, И.В Тухтарова. — Казань, 2003. — 101 с.
7. Фрейд З. Психопатология обыденной жизни // Психология бессознательного: Сб. произведений. — М.: Просвещение, 1990. — С. 202–309.

УДК: 159. 922. 76 – 056. 313

ОСОБЛИВОСТІ СТАТЕВОРОЛЬОВОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ДІТЕЙ П'ЯТИ – ШЕСТИ РОКІВ

Мухіна А.Ю.

кандидат психологічних наук,

Пешехонова М. О.

Інститут педагогіки і психології
ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка»

В статті представлені результати дослідження особливостей статевої ідентифікації старших дошкільників з розумовою відсталістю. Інформація про особливості статевої ідентифікації може виступати практичним підґрунтям для розробки рекомендацій з корекції статевої поведінки розумово відсталіх старших дошкільників.

В статье представлены результаты исследования особенностей полоролевой идентификации старших дошкольников с умственной отсталостью. Информация об особенностях полоролевой идентификации может выступать практическим основанием для разработки рекомендаций по коррекции полового поведения умственно отсталых старших дошкольников.

The results of studies of the sex-role identifikatsiya of the senior preschool children with mental retardation. Information about the features of sex-role identifikatsiya can be a practical basis for the development of recommendations for the correction of sexual behavior of mentally retarded older preschoolers.

Ключові слова: стаття, статевої ідентичності, розумово відсталі діти, ідентифікація, ідентичність.

Ключевые слова: пол, полоролевая идентичность, умственно отсталые дети, идентификация, идентичность.

Keywords: sex-role identity, sex, mentally retarded children, identification, identity.

Одним з найважливіших напрямків соціалізації дітей з розумовою відсталістю є формування статевої ідентичності. На порушення соціальної адаптації цих дітей можуть впливати відхилення в формуванні статевої ідентичності й освоєння статевої ролі. (В. Гарбузов, Е. Ейдемиллер, Д. Ісаєв, В. Каган, М. Пішчек, Г. Поппе, Л. Шипіцина та ін.). У зв'язку з цим великий інтерес становить вивчення механізмів статевої ідентичності розумово відсталіх дітей і підлітків. Відомо, що розвиток і формування дітей з розумовою відсталістю проходить такі самі етапи, що й у нормі, але якісно й кількісно вони відрізняються. Особливості пізнавальних та емоційних процесів, а також соціальна ситуація розвитку розумово відсталі дитини заважає повною мірою оволодіти знаннями про ролі жінки та чоловіка, про стосунки їх у сім'ї, про обов'язки та норми поведінки. Ситуація також ускладнюється зміною ієрархії та інтенсивності потреб розумово відсталі дитини, не завжди її поведінка, що сприймається нами як сексуальна, є проявом сексуальних потреб. Порушення статевої ідентичності призводить до порушень поведінки, що відбувається на процесі соціалізації людини.